

NARUSZEWICZ ADAM – pisarz, poeta, myśliciel, publicysta, historyk pol. oświecenia, ur. 20 X 1733 na Polesiu (k. Łabiszyna), zm. 6 lub 8 VII 1796 w Janowie Podlaskim.

W 1748 ukończył kolegium jezuickie i wstąpił do zakonu jezuitów, co umożliwiło mu studia zagraniczne (przy poparciu rodziny Czartoryskich); został wysłany do Lyonu, gdzie w słynnym kolegium jezuickim zgłębiał filozofię i teologię oraz uzupełniał wykształcenie filologiczno-językowe. Zwiedził Francję, Włochy, Niemcy, Hiszpanii. Podczas tych peregrynacji poznał Marię Leszczyńską, żonę Ludwika XV, zyskując jej sympatię i szacunek. W 1762 przyjął święcenia kapłańskie w Vienne k. Lyonu. Po powrocie do kraju w tymże roku zaczął uczyć wymowy, historii i geografii. Od 1765 uczył języka franc. w jezuickim Collegium Nobilium w Warszawie, gdzie w 1767 został prof. Pobyt w stolicy stwarzał mu duże możliwości awansu. Należał do grona literatów skupionych wokół A. K. Czartoryskiego, uczył historii (1766–1767) w Szkole Rycerskiej, uczestniczył w życiu literackim stolicy, brał udział w organizowanych przez J. Załuskiego zebraniach literackich, zw. akademiami, zawarł serdeczną znajomość z królem Stanisławem Augustem Poniatowskim, był gościem obiadów czwartkowych i nadwornym poetą króla. Stanisław August docenił uzdolnienia N. i w 1771 wyróżnił go medalem „Merentibus” oraz medalem specjalnym, przedstawiającym jego wizerunek i wizerunek M. K. Sarbiewskiego. W 1771 objął redakcję pisma „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”. W 1773, po kasacie Tow. Jezusowego, król Stanisław August pomagał najbardziej zasłużonym, w tym N., który jako duchowny diecezjalny otrzymał od władcy dwie altarie (w Oniksztach na Litwie i probostwo w Niemenczynie). W 1775 został koadiutorem biskupstwa smoleńskiego, w 1788 konsekrowano go na bpa smoleńskiego. W 1776 otrzymał z rąk króla Order św. Stanisława. W latach 1776–1779 przebywał w Powieci (k. Pińska), gdzie opracowywał dzieło zleczone mu przez króla. Powrócił do Warszawy w 1779. Otrzymał wyróżnienia, godności i urzędy: w 1781 – pisarza wielkiego litewskiego; w 1783 – order Orła Białego. W 1787 towarzyszył Stanisławowi Augustowi do Kaniowa, pisząc diariusz tej podróży; w 1790 został przeniesiony na biskupstwo łuckie. Był aktywnym uczestnikiem obrad Sejmu Czteroletniego. W 1791 przeniósł się do Janowa Podlaskiego, chociaż często przebywał w Warszawie. Wydarzenia związane z Targowicą spowodowały usunięcie się N. z

życia politycznego. Otoczony powszechnym szacunkiem i sympatią, zmarł w biskupiej rezydencji w Janowie Podlaskim, gdzie też został pochowany.

Dorobek poetycki N. powstał w latach 1770–1774. Główne prace historyczne i publicystyczne: *Historia narodu polskiego od początku chrześcijaństwa* (II–VII, Wwa 1780–1786, I/1–2 Wwa 1824 (wyd. wraz z *Memoriałem względem pisania historii narodowej*), I–X (w 5 vol.), L 1836–1837, I–VI, Kr 1859–1860); *Historia Jana Karola Chodkiewicza [...]* (I–II, Wwa 1781); *Dyaryusz Podróży Najjaśniejszego Stanisława Augusta [...]* (Wwa 1788).

Dzieła N. wydano m.in. pt.: *Dzieła*, oprac. F. Bohomolec (I–IV, Wwa 1778, I–II: *Liryka*, III: *Sielanki, satyry, bajki, epigramata*, IV: *Tłumaczenia rozmaite z Sarbiewskiego, Horacjusza, Anakreonta i Niektóre epigramata z not Tacyta tłumaczonego wyjęte*); *Adama N. wiersze różne*, oprac. T. Mostowski (I–II, Wwa 1804–1805); *Wybór poezyj*, oprac. P. Chmielowski (Wwa 1882); *Satyry*, oprac. S. Grzeszczuk (Wr 1962); *Poezje wybrane*, oprac. R. Doktor (Lb 2001); *Wiersze*, oprac. B. Wolska (Łódź 2001); *Satyry*, oprac. B. Wolska (Kr 2002). Korespondencję N. wydano pt. *Korespondencja Adama N., 1762–1796*, oprac. J. Platt (Wr 1959).

Wśród wierszy zgromadzonych w cyklach *Liryków, Sielanek, Bajek, Satyr i Epigramatów* znajdują się liczne przekłady i adaptacje, m.in., z S. Gessnera, A. L. Thomasa, J.-B. Rousseau, W. Inesa, J. de La Fontaine'a, Fryderyka II, Pindara, Woltera. Głównym dziełem przekładowym prozą były Tacyta *Dzieła wszystkie* (I–IV, Wwa 1772–1783).

Pierwsze wiersze łac. i pol. N. były utworami o charakterze panegirycznym, adresowanymi do świeckich i duchownych dobroczyńców zakonu. Ukazywały potrzeby kraju, m.in. potrzebę reform, nawiązywały do tradycji staropol.; inspiracje do swych tekstów znajdował N. u pisarzy zach., jednak obcym wzorom nadawał rodzimą formę. Interesował się twórczością M. K. Sarbiewskiego – do edycji jego dzieł pod red. F. Bohomolca weszły przekłady N.

W początkach lat 70. XVIII w. N. został rzecznikiem reform podjętych przez środowisko skupione wokół króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. W swoich utworach, którym nadał charakter perswazyjny, podjął zadanie propagandy królewskiego programu naprawy Rzeczypospolitej, wzmocnienie władzy monarszej, zlikwidowanie anarchii, opanowanie antynarodowych

wystąpień. Słuszność celów perswazyjnych uzasadniał w wierszu *Do Jego Królewskiej Mości przy oddaniu Horacjusza*. Utwór ten stanowił program zaangażowanej poezji stanisławowskiej. Ukazywał poczynania Stanisława Augusta w dziedzinie sztuki, władzy i polityki, jego rolę jako władcy troszczącego się o pomyślność Rzeczypospolitej (m.in. w wierszu *Na Pokój Marmurowy portretami królów polskich z rozkazu Najjaśniejszego Króla Stanisława Augusta nowo przyozdobiony*). Założenia moralizatorskie i dydaktyczne widoczne były w tekstach skierowanych bezpośrednio do Stanisława Augusta, odach filozoficznych czy niektórych satyrach. W jednej z ód *O pożytku z nauk nadgroda w kraju rozkrzewionych. Wiersz z okazji odebranego numizma z rąk Jego Królewskiej Mości* podkreślał rolę mecenatu królewskiego. Oda ta stała się apologią rozumu i nauki zgodnej z ideami Oświecenia, głosząc wiarę w postęp, przekonanie o mocy człowieka oraz optymizm. W późniejszym o kilkanaście lat utworze *Balon* wypowiedział N. program racjonalistyczny, apoteozę „szkiełka i oka” („Gminie, ku rzadkiej zbiegły zabawce/ Jakież Ci cuda mózg kryśli?! Ty sobie roisz czary, latawce/ Filozof inaczej myśli”).

W okolicznościowych wierszach do króla, w których łączył panegiryzm wobec mecenasa i idee oświeceniowe, podjął obronę władcy przed zarzutami konfederatów barskich, głosił potrzebę wzmocnienia władzy królewskiej w celu zapobieżenia anarchii. Utwory N. są dokumentem rozczarowania społeczeństwem szlacheckim i potępienia antynarodowych poczynań magnatów. Odzwierciedlenie w wierszach N. znalazły dramatyczne wydarzenia z lat 1775–1776 – rozbiór Polski i kasata Tow. Jezusowego.

N. pisał utwory o tematyce filozoficznej, religijnej i osobistej, w których wysławiał szczęście ziemianina, przeciwstawione życiu dworskiemu, ukazując spokój na łonie natury (*Nic nadto, Folwark, Strumień*), człowieka zespolonego z Twórcą, harmonijny porządek świata stworzonego przez Boga, uczestnictwo ludzi w społeczności oraz miejsce człowieka w tym uniwersum. Wielbił Opatrzność (*Hymn do Boga*), głosił pochwałę świata, wszechpotęgę (*Hymn do słońca*) i mądrość Stwórcy, wielkość Jego dzieła. Harmonia wszechświata ma przekonać człowieka o wielkości Boga („Jeżeli człowiek niewdzięczny w Twych przybytkach, Panie/ Tłumi w niegodnych ustach dziwnych łask wyznanie/ Samo Cię, od połudnej do północnej osi/ Niebo swojego sprawcę pochwałami wznosi”). Potęga Stwórcy łączy się z koncepcją ładu danego

ludziom przez Boga w porządku fizycznym i moralnym (*O powinności człowieka w towarzystwie ludzkim*). Wszechświat i Ziemię ukazał jako zegar puszczony w ruch przez Wielkiego Zegarmistrza.

Istotne w twórczości N. są prace historyczne i publicystyczne. W latach 1776–1779 opracował *Historię narodu polskiego* [...] – dzieło zlecone przez króla Stanisława Augusta. Zgodnie z intencją króla historia narodu miała ukazywać tradycje monarchistyczne państwa. Swe zamiary wobec tego dzieła wyraził w *Memoriale względem pisania historii narodowej*, prezentując nowoczesną koncepcję historiografii i roli historyka zgodnie z tendencjami oświecenia. *Historia narodu polskiego* [...] to utwór polemiczny wobec sarmackiej wizji dziejów oraz historiozofii oświeconego republikanizmu. Dzieje ukazane są w kategoriach oświeceniowej koncepcji postępu, zrywając z biblijną wizją rozwoju oraz providencjalizmem. Wykorzystując najdawniejsze źródła, odrzucił podania o Lechu, Wandzie i Krakusie, nie idealizował pierwotnego stanu natury, uważał czasy pierwotne za epokę „grubego barbarzyństwa”. Zaakceptował powstanie monarchii jako konieczność dziejową. Zasadniczym problemem podjętym przez N. jest kwestia władzy królewskiej i przyczyn jej osłabienia. Do śmierci Bolesława Krzywoustego rządził Polską Piastowie z „najabsolutniejszą [...] i despotyczną władzą”, zaś współczesna krytyka wad społecznych przeprowadzona przez N. zawierała wiarę, że naród „potrafi o własnych siłach wydzwignąć się z upadku”.

Twórczość N. cechuje różnorodność tendencji i wzorów: klasycystyczny, sentymentalny, barokowy. Dydaktyzm jego poezji znalazł wyraz w mnogości sentencji, o aforystycznej zwięzłości i celności.

A. Aleksandrowicz, *Twórczość satyryczna Adama N.*, Wr 1964; J. Platt, *Sielanki i poezje sielskie Adama N.*, Wr 1967; tenże, *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, Wwa 1985, II 14; *Adam N. i historiografia Oświecenia*, Zielona Góra 1998; *W dwusetną rocznicę śmierci Adama N.*, Wwa 1998; *Czytanie N.*, Wr 2000; *Adam N.*, Janów Podlaski 2001; P. Suder, *Język i wartości pisarza*, Wałbrzych 2002.

Beata Wałęciuk-Dejneka